

ВІКТОРІЯ ХІРНА (КАПЕЛЮШНА)

**ОПЕРА «ЗАПОРОЖЦІ»
ДЖОНА ДЕВІДА ДЕВІСА:
НЕВІДОМЕ ПРОЧИТАННЯ ВІДОМОГО СЮЖЕТУ**

Незважаючи на величезний пласт літературознавчих і музикознавчих досліджень з питання «Гоголь і музика», є чимало білих плям або призабутих тем. Серед них – проблема інтерпретації сюжету «Тараса Бульби». У світлі останніх подій, пов'язаних із дискусіями навколо екранізації «Тараса Бульби» В. Бортка, видається актуальним згадати і про інші суперечливі прочитання відомого сюжету, які мали місце в історії музичного мистецтва, зокрема, оперного.

Великий внесок у справу вивчення гоголівського сюжету в оперній культурі зробив професор Гарвардського наукового інституту Любомир Гайда, який на засіданні форуму музичного фестивалю «Київ Музик Фест» у 2001 році розповів про невідомі в Україні опери зарубіжних композиторів на сюжет «Тараса Бульби» і запропонував провести музикознавчі дослідження цих творів.

«Тарас Бульба» – сюжет, який представляє Україну у світі, змальовує українські звичаї, особливості національного характеру. Серед усіх українських класичних сюжетів він найчастіше ставав основою оперних лібрето. Звернення діячів музичного театру до повісті М. Гоголя значно активізувалося в оперному мистецтві в останній чверті XIX століття, коли постала необхідність нових художніх рішень, зокрема й сюжетних.

Першими до цього сюжету звернулись українські композитори. У 1878 р., з'явилася опера «Облога Дубна» Петра Сокальського, проте, як відомо, українською національною стала опера «Тарас Бульба» Миколи Лисенка (лібрето М. Старицького, 1880–1890 рр.) за тим самим гоголівським сюжетом. Щоправда, обидві опери не ставились майже три десятиліття.

Цікаво, що особливо активно проявили себе російські композитори-оперники. Очевидно, цьому сприяла проросійська ідейна концепція другої редакції «Тараса Бульби» М. Гоголя, яка з'явилася у 1842 р.¹ Незважаючи на те, що на гоголівський сюжет російські композитори створили чимало опер, сьогодні ці твори забуті. Серед них – опери таких митців, як Василь Кюнер (1880), Володимир Кашперов (1885), Сергій Траїлін (1912), Микола Афанасьєв (близько 1860) та Костянтин Вільбоа. Більшість цих опер так і не побачили сцени².

«Тарас Бульба» – сюжет із яскравою національною домінантою – не раз ставав основою і зарубіжних опер³.

Однією з сенсаційних подій в історії світового оперного мистецтва стала поява опери аргентинського композитора Артуро Берутті «Тарас Бульба» (1895). Як зазначено в музично-історичних джерелах, це була надзвичайна подія; спектакль оцінили як «блискуче свято для очей», постановку прийняли безсумнівно теплими та гучними оваціями. Норвезьким варіантом гоголівського «Тараса Бульби» є опера Катарінуса Еллінга «Козаки» (1897). Вагомою є робота французького композитора Марселя Семюеля-Руссо (1919). Німецьким внеском у розробку теми «Тараса Бульби» є опера Ернста Ріхтера (1935). Ще один зарубіжний варіант «Тараса Бульби» – однойменна опера голландського композитора Уїллема де Бора (1942–1947 рр.)

---

¹ Перша редакція повісті 1835 р. входить до циклу «Миргород».

² Відомості про російських композиторів див.: <http://www.vgd.ru>.

³ Серед науковців питання щодо зарубіжних опер на сюжет гоголівського «Тараса Бульби» порушив Л. Гайда. У своїй статті він подає інформацію про композитора й лібретиста і постановку опери (Гайда Л. Тарас Бульба у пампасах і фіонах: українська козацька тема у західній опері / Л. Гайда // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – Вип. 17 : Українська тема у світовій культурі. – К., 2001. – С. 138–152).

Одночасно з роботами А. Берутті та К. Еллінга був написаний твір англійського композитора Джона Девіда Девіса (1867–1942). Про композитора відомо дуже мало¹. Дж. Д. Девіс навчався музики у Франкфурті одночасно з Гансом фон Бюловим, знаменитим диригентом та композитором, а пізніше – у консерваторії у Брюсселі, потім повернувся до Англії. Лібрето «Тараса Бульби» йому запропонував бірмінгемський письменник, знавець історії та орнітолог Едвард Лоуренс Леві. Результатом співпраці композитора і лібретиста стала одноактна опера під назвою «Запорожці». Прем'єра її відбулася у Бірмінгемі 7 травня 1895 р. як аматорська вистава. У 1903 р. твір поставили на професійній сцені в Антверпені у перекладі фламандською.

Коротко ознайомившись із клавірами зарубіжних опер (аргентинський, французький і англійський варіанти), слід відзначити, що всі вони відзначаються романтичною або пізньоромантичною стильовою орієнтацією, тобто цілком уписуються у художній контекст розвитку музичного мистецтва кінця ХІХ – початку ХХ ст. Відповідно, домінуючою сюжетною лінією в операх стає любовно-лірична – кохання Андрія та польської панни. Мелодична мова партій цих героїв вирішена в найкращих традиціях розвинутої ліричної кантילени, із залученням національного жанрово-інтонаційного елемента. Для характеристики поляків майже в усіх варіантах використано мазурку й полонез, а в інтонаційну складову для зображення українського козацтва влітаються танцювальні звороти козачка, гопака, у французькому варіанті «Тараса Бульби» М. Самюеля-Руссо використано тему, близьку до російської пісні «Эй, ухнем!», що свідчить

---

¹ Навіть у такому солідному виданні, як англійському словнику “Groove”, немає жодних відомостей про нього. У праці “History of English Drama 1600–1900” цей автор лише згадується в розділі «Маловідомі композитори» (Allardyce N. History of English Drama 1600–1900. V. Early 19th century Drama [Електронний ресурс] / Nicol Allardyce. – Gr. Britan, 1946. – P. 787, 804, 850. – Режим доступу: <http://books.google.ru>).

про те, що композитор мислив дещо узагальнено-слов'янськими інтонаційними моделями. Композиційно ці опери демонструють наскрізний тип побудови сцен.

В основу лібрето опери «Запорожці», як зазначають самі автори, покладено лише окремі сцени з гоголівської повісті, перероблені та скорочені. У сюжеті опери немає сцен, безпосередньо пов'язаних із козаками, козацьким очільником Тарасом Бульбою, вилучено сцени з дитинства Остапа та Андрія, момент знайомства козака з полячкою, сімейні сцени вдома у Тараса. Коротко сюжет опери:

Місто Дубно в облозі запорізьких козаків. Польський табір знесилений, зневірений, голодний. Жозефіна (Софі) – дочка майора Дубна – підтримує народ, вселяє їм надію на порятунок. Андрій Бульба, палко закоханий у молоду польську дівчину, допомагає зняти облогу і вступає у змовину з поляками. Його переслідує батько, який, зустрічаючись з ним, каже: «Отже, ти зрадив свою релігію і родину. Я дав тобі життя, а й вб'ю тебе!» Він вбиває молодого закоханого, який помирає з іменем своєї коханої на устах.

Опера відкривається хоромою сценою польського народу в палаці Дубна, де вони представлені як знесилений та зневірений народ в облозі жорстоких запорізьких козаків. Окрім звичних головних героїв, таких як Тарас Бульба, Андрій та Остап, тут є також Жозефіна (або Софі – польська панянка), її служниця Роза та польський генерал Галандович.

Жанрове означення опери – одноактна лірична драма – вказує на акцентування ліричної сфери почуттів. Таким чином, центральними фігурами є Жозефіна та Андрій. Цікаво, що автор багаторазово та багатогранно висвітлює польський народ і представників польського табору. Масові народні сцени займають дуже суттєве місце протягом усієї опери – народ виступає не просто як активний учасник дії, а й як ще один герой опери.

Як не дивно, головною героїнею опери стає Жозефіна! Вона присутня на сцені протягом усієї опери. Композитор

висвітлює багатогранність її образу: віддана своїй батьківщині юна дівчина, яка підтримує свій народ (у першій сцені з хором), мрійниця, яка вірить у щастя і сподівається на допомогу небес (аріозо “Last night...”), безтямно та палко закохана в Андрія (арія “In Cossack home...” та в дуеті з Андрієм “All is forgot...”), жінка, що переживає втрату коханого – його вбивство бачить на власні очі (фінальна сцена). Центральна арія героїні “In Cossack home...”, у якій Жозефіна розповідає про Андрія як короля, безстрашного «козацького героя», що б’ється заради неї, а вона клянеться йому у вічній любові, – написана з характерними для жанру мазурки метро-ритмічними і темповими особливостями.

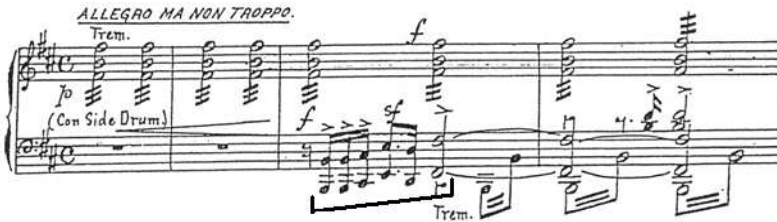
Центральним фрагментом у розвитку любовно-ліричної лінії є дует-освідчення Жозефіни та Андрія. Два крайніх розділи побудовані на основних лейттемах опери: перший розділ – на темі-гімні, пов’язаному з образом Андрія, а третій – на темі кохання. Кожен із крайніх розділів дуету написаний у тричастинній формі: спочатку вступає Андрій, потім Жозефіна і нарешті вони співають дуетом (типовий для романтичних опер дует згоди). Середній же розділ контрастує з крайніми: пришвидшується темп, насичується оркестрова фактура, вокальні фрази ритмічно загострюються пунктирами та часто обриваюся дрібними паузами.

Музично-інтонаційна драматургія опери базується на трьох лейттемах та інтонаціях. Перша лейттема – боротьби – наявна у пролозі та всіх ключових моментах опери, зокрема у першій хорovій сцені польського народу з Жозефіною та Галандовичем, у любовному дуеті Андрія та паночки-полячки, а також з появою Тараса з козаками, у його центральному аріозо вбивства і в завершальних акордах опери. Тема вольова, заклична, з фанфарними інтонаціями, звучить у нижньому регістрі з тремолоючим акордовим фоном (приклад 1).

Упродовж опери тема з’являється лише як однотактний закличний мотив.

Приклад 1.

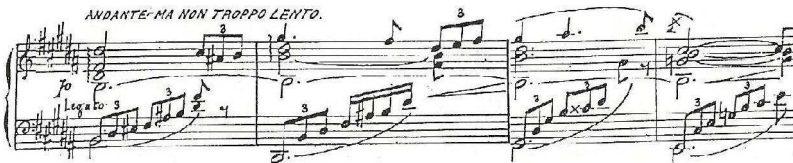
Лейтмотив боротьби

Друга лейттема – тема вічного і незламного кохання Андрія та Жозефіни. Це лірична, наспівна кантиленна мелодія широкого дихання, витримана в найкращих традиціях романтиків – Ф. Ліста, Е. Гріга, П. Чайковського, С. Рахманінова (приклад 2).

Приклад 2.

Лейттема кохання

Уперше вона також з'являється у пролозі, пізніше – з кожним згадуванням панночки про свого коханого козака, у їхньому любовному дуеті, написаному у класикоромантичних традиціях, у сцені вбивства Андрія та після останніх слів помираючого Андрія.

Третя лейттема пов'язана з образом Андрія. Своєю статичністю, ритмічною розміреністю вона нагадує гімн коханню (приклад 3).

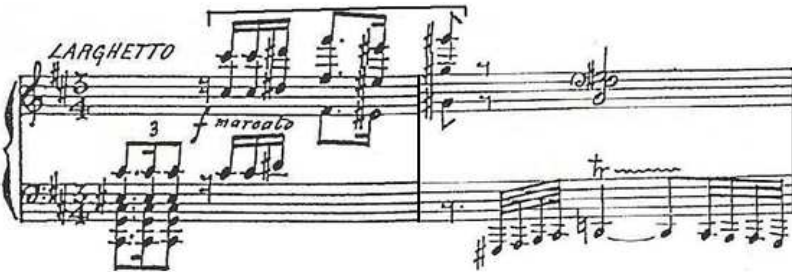
Тема, як і сам герой, з'являється в останній третині опери, і постійно супроводжує його. Зокрема, вона звучить у сцені вбивства Андрія, у якій ця лейттема-гімн дещо змінюється і більше нагадує хорал: вона ритмічно загострюється, вводиться тривожне остинато, що звучить як передчуття трагічного фіналу.

Лейттема Андрія

Важливим для розуміння музично-драматургічної концепції опери є той факт, що автори зовсім не дають інтонаційно-індивідуалізованої музичної характеристики козакам, загалом немає також окремої, персональної характеристики образу Тараса Бульби. Контрастно побудовані сцена-дует закоханих та остання сцена появи козаків і Тараса у Дубні. Оркестровий вступ до аріозо Тараса Бульби "Traitor!" («Зрадник!») ґрунтується на «омажореному» звучанні першого лейтмотиву боротьби, пов'язаного з характеристикою поляків (приклад 4).

Вступ до аріозо Тараса

Саме ж аріозо Тараса базується на звуках зменшеного септакорду, ритмічно загостреній пунктирній ритміці, декламаційних та уривчастих вокальних фразах (приклад 5).

Приклад 5.

Аріозо Тараса

The image shows a musical score for an aria. It consists of two staves: a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line is in G major and 2/4 time. The lyrics are: "Trai - - - tor! Spy! Re - ven - ge! re - ven - ge!". The piano accompaniment features a prominent bass line with a forte (*ff*) dynamic. The score includes various musical notations such as slurs, accents, and dynamic markings like *sf* (sforzando).

Батько проклинає сина і вбиває його за те, що той зрадив віру, країну і козаків. Партії Тараса – головного персонажа гоголівської повісті – присвячено лише кілька сторінок клавiру! Його музична мова не відзначається завершеною, самостійністю.

Щодо сцени появи козаків, то вона ґрунтується на переінтонуванні теми боротьби з героїчною, урочистою в негативно-забарвлену. Хорова партія козаків базується на інтонаціях польського хору, тобто козаки не лише не мають окремої музичної характеристики, своїх хорових номерів чи епізодів, а й «підлаштовуються» під інтонації поляків. Наприклад, завершальна сцена опери перед убивством Андрія. Не дивно, що музично-інтонаційна складова партії козаків має негативне образне забарвлення, оскільки одна з приміток лібрето – «запорожці – козаки-нападники» (“zaporogues – cossack-depredators”). Таким чином, український табір представлений як розбійницька сила, яка гнобить польський народ, а від руки Тараса Бульби – головного гоголівського героя – гине справжнє кохання.

Однак відзначимо, що опера «Запорожці» Дж. Д. Девіса відзначається досить високою професійною майстерністю. Мається на увазі не ідейно-художня, а музична складова твору. Проте змістовно-сюжетна концепція

через перекручення сюжету, повне знехтування концепцією гоголівської повісті, перестановки головних акцентів відносно першооснови, знижує цінність цього твору – оперної інтерпретації повісті «Тарас Бульба».

ЛІТЕРАТУРА

1. Асафьев Б. Гоголь и музыка // Асафьев Б. Избранные труды : в 5 т. – Т. 4 / Б. Асафьев. – М., 1957. – С. 154–158.

2. Берков В. Гоголь о музыке / В. Берков. – М. : Гос. музыкальное изд-во, 1952. – 32 с.

3. Гайда Л. Тарас Бульба у пампасах і фіонах: українська козацька тема у західній опері / Л. Гайдай // Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. – Вип. 17 : Українська тема у світовій культурі. – К., 2001. – С. 138–152.

4. Гоголь М. Скульптура, живопись и музыка [Електронний ресурс] / М. Гоголь. – Режим доступу: [www/http://feb-web.ru/feb/gogol/texts/ps0/ps8/ps8-009-.htm](http://feb-web.ru/feb/gogol/texts/ps0/ps8/ps8-009-.htm)

5. Гозенпуд А. Гоголь в музыке // Гозенпуд А. Избранные статьи / А. Гозенпуд. – Л. : Сов. композитор, 1971. – С. 28–63.

6. Дубровський В. «Тарас Бульба». Опера М. Лисенка / В. Дубровський. – Львів : Видавництво ЛДМА, 2007. – 159 с.

7. Изваріна О. М. Гоголь і українська опера (М. Лисенко та П. Сокальський) : монографія / О. М. Изваріна. – Донецьк, 2003. – 216 с.

8. Игнатьева Н. Гоголь в оперном жанре / Н. Игнатьева // Советская культура. – 1972. – 12 декабря.

9. Карышева Т. П. Сокальський. Жизнь и творчество / Т. Карышева. – М. : Сов. композитор, 1984. – 200 с.

10. Ковалев К. Музыкально-эстетическая концепция мира в повести «Вий» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inf.by/gogoliana/46>.

11. Некрасова Н. Психологічні етюди / Н. Некрасова // Музыка. – 1994. – № 2. – С. 9.

12. Сибирский В. Повести Гоголя на оперной сцене / В. Сибирский // Музыкальная жизнь. – 1976. – № 11. – С. 5–6.

13. Штейнпресс Б. С. Оперные премьеры XX века. 1901–1940 : словарь / Б. С. Штейнпресс. – М. : Сов. композитор, 1983. – 289 с.

14. Allardyce N. History of English Drama 1600–1900. V. Early 19th century Drama [Електронний ресурс] / Nicol Allardyce. – Gr. Britan, 1946. – P. 787, 804, 850. – Режим доступу: <http://books.google.ru>.

Вікторія Хірна (Капелюшна). Опера «Запорожці» Джона Девіда Девіса: невідоме прочитання відомого сюжету. Розглянуто невідому трактовку гоголівського сюжету в опері «Запорожці» англійського композитора кінця ХІХ століття Дж. Д. Девіса. Увага акцентується на музично-інтонаційній драматургії опери.

Ключові слова: оперне мистецтво, лібрето, сюжет, інтерпретація, музично-інтонаційна драматургія.

Виктория Хирная (Капелюшная). Опера «Запорожцы» Джона Дэвида Дэвиса: неизвестное прочтение известного сюжета. Рассмотрена неизвестная трактовка гоголевского сюжета в опере «Запорожцы» английского композитора конца ХІХ века Дж. Д. Дэвиса. Внимание акцентируется на музыкально-интонационный драматургии оперы.

Ключевые слова: оперное искусство, либретто, сюжет, интерпретация, музыкально-интонационная драматургия.

Viktoria Khirna (Kapelyushna). Opera “The Cossacks” by John David Davis: Unknown Reading of Well-Known Story. The author considers unknown interpretation of Gogol story in the opera “Zaporozhets” by J. D. Davis, English composer of the end of the nineteenth century. Attention is focused on musical dramaturgy of the opera.

Key words: the opera, libretto, subject, interpretation, musical dramaturgy.